

»ETHICA« GRGE ČEVAPOVIĆA, FILOZOFSKOTEOLOŠKOG PISCA MODERNISTIČKOG NAGNUĆA

FRANJO ZENKO

(Zagreb)

UDK 17 Čevapović, G.
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 24. 10. 1990.

Uvod

Otkako se unatrag nekoliko godina nastoji oko sustavnog istraživanja povijesti hrvatske filozofije u njezinu evropskome kontekstu, nije rijedak slučaj da se, uz otkrivanje, prvo analitičko čitanje i povijesno-filozofijsko tumačenje te filozofijsko valoriziranje dosada nepoznatih ili već poznatih, ali neistraženih tekstova naših starijih pa i novijih filozofa, otkrivaju filozofski tekstovi i onih inače po nečem drugom poznatih autora koji dosada nisu bili znani i kao filozofi, ili barem, kako se to kaže, filozofski pisci. Svima koji prate ovaj časopis poznate su korekcije u tom smislu. Spomenimo samo primjer jednog Andrije Kačića Miošića, znanog nam samo kao »pjesnika i pisca«¹, Andrije Dorotića, poznatog samo kao »političara i pisca«² te Franje Račkog, uvaženog kao »historičara i političara«³. Ovdje se u istom smislu korigira profil franjevnca Grge Čevapovića, značenje kojeg se naznačuje etiketom »kroničara i crkvenog pisca«⁴.

U novije vrijeme se međutim nastoji i inače točnije profilirati dosada nedovoljno uočena raznovrsnost Čevapovićeve djela i djelatnosti i preispitati značenje njihovo za kulturni život postreljkovićeve Slavonije te time korigirati spomenutu reduciranu predodžbu o Čevapoviće-

¹ Usp. *EJ* sv. 5, s. 169—170 (1. izd.) i Albert Bazala: *Kačićeva »Elementa peripathetica«*, *Prilozi* 3—4 (1976), str. 189—220.

² Usp. *EJ* sv. 3, str. 61. i Damir Barbarić: *Filozofija Andrije Dorotića*, Zagreb, 1987.

³ Usp. *EJ* sv. 7, str. 5—6, i Franjo Zenko: *Franjo Rački kao filozofski pisac i teoretik »narodne znanosti«*, *Prilozi* 1—2 (1975), str. 37—74.

⁴ *EJ* sv. 3, str. 282 (2. izd.)

vu značenju za hrvatsku nacionalnu kulturnu povijest u cjelini⁵. Ako se dakle nastoji točnije precizirati značenje Čevapovića kao franjevca, crkvenog upravitelja, književnika, književnog historičara, reformatora hrvatske latinice, izdavača Katančićeve Biblije, etnografa i etnologa, onda svojim prilogom želim profilirati Čevapovića i kao teološkofilozofskog pisca: ne, da i to odmah kažem, tradicionalnoskolastičkog usmjerenja, nego modernofilozofijskog, kantovskog nagnuća.

Zadatak je ovog priloga da se sa stanovišta povijesti hrvatske filozofije i njezina evropskofilozofijskog konteksta prikaže Čevapović kao autor jednog dosada nepoznatog teološkofilozofskog djela i time nadopuni ono njegovo značenje što su ga hrvatska historiografija općenito, povijest hrvatskog jezika te povijest hrvatske književnosti kao prve i jedine uočavale.⁶

Iz samog naslova mog priloga očito je da se radi o jednom dosada nepoznatom djelu iz njegove rukopisne ostavštine, koje, kao i svako neobjavljeno djelo, ima otužnu sudbinu kako po autora tako i po samo djelo. Kao neobjavljeno Čevapovićevo se djelo o kojem je riječ nije imalo šansu potvrditi (ili ne potvrditi) u svojoj vrijednosti u već tada nesmiljenoj konkurenciji na književnom tržištu koje je u to vrijeme (krajem 18. i početkom 19. stoljeća) vrvjelo djelima istorodne moralno-teološko-filozofske literature u kojoj se oprobao i mlađi Čevapović.⁷

Opis djela

Čevapovićevo rukopisno djelo nosi naslov *Introductio in Ethicam Christianam*, kako to stoji na hrptu tvrdog uveza, a što odgovara kako samom sadržaju djela tako i intenciji autora, kako ćemo to kasnije pokazati. Djelo je, naravno, napisano na latinskom, ima 388 strana (20×13 cm) i kao unikat vlasništvo je franjevačkog samostana u Vukovaru.

⁵ Sve je to došlo do izražaja na znanstvenom skupu prigodom obilježavanja 200. obljetnice rođenja fra Grgura Čevapovića (1785—1830), održanom u Slavonskoj Požezi 20. i 21. svibnja 1987. Na tom sam skupu iznio u svom referatu prvi puta rezultate iz ovoga priloga koji ovdje predstavlja preinačeni i dopunjeni tekst. (Koliko mi je poznato, materijali s toga skupa nisu još objavljeni.)

⁶ Mihovil Kombol ga u svojoj *Povijesti hrvatske književnosti*, Zagreb, 1945, spominje i profilira njegovo značenje na deset mjesta.

⁷ O stanju teologije općenito i posebno moralne u ono vrijeme vidi: M. Grabmann, *Die Geschichte der katholischen Theologie* (naročito poglavlje *Die Theologie in der Aufklärungszeit*). Freiburg im Breisgau, 1933. U pogledu hrvatske teologije: Ivan Golub, *Pregled hrvatske bogoslovne književnosti*. Zagreb, 1967; Franjo Emanuel Hoško, *Škole hrvatske franjevačke provincije sv. Ladislava (1613—1783). Prilog povijesti hrvatske filozofije i teologije u 17. i 18. stoljeću* (dokt. disertacija). Zagreb, 1968; Šime Jurić, *Iugoslaviae scriptores latini recentioris aetatis*, Pars I, Tomus II. Index systematicus, Zagrabiae, MCMLXXI, posebno str. 87—106.

Nikakve sumnje nema u autorstvo tog rukopisnog djela jer je to Čevapovićev autograf, kako proizlazi iz njegova potpisa na kraju rukopisa.⁸ Nakon Čevapovićeve smrti autograf je bio u posjedu njegova subrata oca Marijana Jaića, kako to stoji na samom početku rukopisa gdje je iznad žiga knjižnice franjevačkog samostana u Vukovaru rukopisno (vjerojatno od jednog od tadašnjih bibliotekara) zapisano: »O. Marijan je posjedovao ovo djelo pisano: O. Grgom Čevapovićem mužem vrlo učelim u bogoslovnih, mudroslovnih i povjestnih naucih.«

Nema nikakve neizvjesnosti ni u pogledu vremena i mjesta dovršenja ovoga djela. Čevapović ga je naime završio u Vukovaru 25. siječnja 1820. godine. Geneza pak djela najvjerojatnije je vezana uz Čevapovićevu službu profesora filozofije te moralne i pastoralne teologije u franjevačkim učilištima kapistranske provincije. Tu je službu počeo uskoro nakon što je doktorirao iz filozofije u Budimu 1807. godine, uz prekide obavljao i uz nju bio vezan na ovaj ili onaj način (između ostalog i kao rektor teološkog studija) sve do 1820, kada je spomenuto djelo dovršio.⁹ No, mada je nastanak djela vezan uz Čevapovićev nastavnički rad, naročito njegova predavanja moralne i pastoralne teologije, ipak samo djelo svojom nutarnjom kvalitetom nadilazi puku školskoupotrebnu funkciju. (Najmanje se pak rukopis može smatrati samo nekim bilješkama koje bi Čevapoviću služile pri predavanju.)

Koji i kakav je karakter tog Čevapovićeve djela u rukopisu treba pokazati kratka analiza njegova sadržaja i nivo literarne dorađenosti.

Uz vrlo opširan 'uvod', razrađen u četiri poglavlja (capita) i devetnaest paragrafa (§§) (str. 1—82), djelo ima tri dijela. *Prvi* dio nosi naslov *Ethicae Christiane universalis Sectio I — De morali hominis natura, fine, statu et dignitate* i razrađen je u četiri poglavlja (Capita) i 31 paragraf na 60 strana (str. 145—312). *Drugi* dio (Sectio II) naslovljen je *Praxeologia moralis de actu humanorum natura, regulis et moralitate* (četiri poglavlja i 31 paragraf na 167 strana) (145—312). *Treći* dio (Sectio III) ima naslov *Aretologia Generalis. Seu de officiis, virtute, vitiis generatim* (3 poglavlja i 17 paragrafa na 60 strana) (312—372).

U formalnom, literarnoizvedbenom pogledu treba reći da je djelo posvema zgotovljeno, tj. da nema nijednog od ukupno 79 paragrafa kao zaokruženih problematsko-tematskih jedinica koji ne bi bio literarno, tematski i problematski dorađen. Stoga, kako već rekoh, to nisu nikakve bilješke koje bi Čevapoviću služile za njegova predavanja kao ni sama predavanja, nego je to uistinu pravo autorsko književno znanstveno djelo iz područja *moralne teologije* koju on naziva »Ethica christi-

⁸ *Introductio*, str. 386. — Rukopis je nepaginiran. Dozvolom o. Vatroslava Frkina paginirao sam rukopis olovkom te ga prema toj paginaciji i citiram.

⁹ O njegovoj nastavnoj djelatnosti vidi u prilogu o. Vatroslava Frkina.

ana« iz razloga koji će biti vidljivi iz izlaganja. Treba međutim najprije pokazati *teologijski* karakter Čevapovićeve djela, a onda njegov specifični *moralnoteologijski* karakter.

Moralnoteologijski karakter djela

Da Čevapovićevo rukopisno djelo ima (moralno)teologijski karakter, jasno proizlazi iz drugog uvodnog poglavlja (Caput II) koji nosi naslov *Notio, Partes, Praestantia, Necessitasque Ethicae Christianae*. U njemu autor određuje materijalni i formalni predmet te metodu kršćanske etike definirajući je ovako: »Ethica christiana est systematica collectio et scientifica pertractatio omnium regularum moralium tam internarum quam externarum a Deo latarum, quibus ex praecepto Christi constans et universalis agendi norma homini suum bonum completum cupienti defigitur«. ¹⁰

Kršćanska etika je dakle, prema Čevapoviću, znanost — kriteriji znanstvenosti su sistematiziranje (*systematica collectio*) i (znanstveno) raspravljanje (*scientifica pertractatio*) — kojoj su predmet (materijalni) sva od Boga objavljena moralna pravila ukoliko se tim pravilima — to je sada Čevapovićev formalni predmet kršćanske etike — po Kristovoj zapovijedi utvrđuje čvrsta i univerzalna norma djelovanja čovjeka koji želi postići svoje posvemašnje dobro. Teologijski horizont Čevapovićeve rukopisnog djela očituje se u njegovoj metodi argumentiranja sa Svetim pismom, otačkim spisima i crkvenoučiteljskom tradicijom koju naziva »traditio divina«. ¹¹

No prema tom Čevapovićevom određenju njezinog općenito teologijskog karaktera 'kršćanska etika' se ne razlikuje od onoga što se tradicionalno nazivalo i još u njegovo vrijeme naziva u kršćanskokatoličkoj teologijskoj znanosti u Evropi i u nas 'moralnom teologijom'. Čevapovićeve teologijskofilozofijska, točnije *filozofijskoteologijska* motivacija preimenovanja 'moralne teologije' u 'kršćansku etiku' može se uočiti tek iz specifičnog tematsko-problematskog omeđenja njegovog rukopisnog djela.

Specifični tematskosadržajni i problematski karakter Čevapovićeve rukopisnog djela može se uočiti ako se ima pred očima njegovo shvaćanje čitave tematske i problematske strukture 'moralne teologije', odnosno 'kršćanske etike'. Tu strukturu Čevapović ocrtava u uvodnom (devetom) paragrafu pod naslovom: (§ 9. *Ethicae christianae Notio et Partes*. Odredivši 'pojam' (*notio*) kršćanske etike kao znanosti, tj. njezin znanstveni karakter i materijalni i formalni predmet onako kako smo to naveli, Čevapović obrazlaže diobu čitave moralne teologije ne u tri dijela kao što to drugi na tradicionalan način čine razlikujući op-

¹⁰ *Introductio*, str. 23—24.

¹¹ Isto, str. 56.

ći dio (*generalis*), zatim drugi dio o dužnostima (*disciplina officiorum*) i treći dio što ga nazivaju asketika (3-am *ascetim nominat*), nego u četiri dijela (*nos quatuor eius partes discernimus*). Prvi dio naziva *Općom teologijom morala* (*Theologia morum Universalis*); drugi *zajedničkom* (*Communis quae officia cuilibet Christiano communia, et peccata iis opposita, horumque remedia exponit*); treći *posebnom* ili *staleškom* (*Particularis, quae certis hominum statibus propria ac pecularia officia una cum eorum praevaricationibus pertractat*) i četvrti *kršćanskom askeзом* (*Ascesis Christiana, quae de officiorum rite explendorum modo, de virtutis ac perfectionis Christianae subsidiis, impedimentis, horumque remediis agit*).¹²

Naravno, temelj čitave arhitektonike moralne teologije je prvi dio, *theologia morum universalis* jer njezin predmet su »općenito istine« (veritates generales) iz kojih se onda mogu ispravno tumačiti kršćanske dužnosti i njihova pravila (*ex quibus subinde Christianorum officia horumque regulae rite expliquari queant*).¹³

Čevapovićevo rukopisno djelo ne obuhvaća cijelu moralnu teologiju, a niti ikoji navedeni posebni dio, pa ni samo 'opći' dio koji, kako vidimo, jest fundamentalni. Čevapović piše samo *uvod* i to prvom, općem i najglavnijem dijelu. Naizgled skroman, ali ustvari najzahtjevniji i najriskantniji pothvat jer se tu tematiziraju temeljni principi opće i onda čitave moralne teologije: naime *obavljeni*, tj. transcendentni karakter općih istina moralne teologije gdje se nužno nameće pitanje same čovjekove naravi i principa spoznaje te naravi, što zadire ujedno u područje filozofije. Prastaro dakle pitanje odnosa teologije i filozofije! No, skladan njihov odnos kako je domišljen s visokom skolastikom (Tomom, Bonaventurom i Scotom) sada je, u Čevapovićevo vrijeme, narušen i ponovno doveden u pitanje, možda radikalnije no ikada. To je pitanje naime zaoštreno u Čevapovićevo vrijeme modernom, posebno Kantovom filozofijom s njezinom temeljnom kategorijom autonomnosti ljudskog uma, dosljedno i posljedično, autonomnog morala za razliku od onog heteronomnog, transcendentnog. Sada se dakle zaoštrava pitanje odnosa teologije i filozofije tako da tada, u Čevapovićevo vrijeme, znači to zapravo odnos prema Kantovoj i uopće prema modernoj, neskolastičkoj filozofiji. Pogledajmo da li se Čevapović suočava s tom situacijom i kako se u njoj postavlja.

Modernističko-kantovski duh djela

Čevapovićevo suočenje s novim položajem teologije prema filozofiji što je u njegovo vrijeme specifičan odnosom posttridentske teologije i moderne, posebno Kantove filozofije, moguće je očitati na mnogim

¹² Isto, str. 24.

¹³ Isto.

mjestima u njegovom rukopisnom djelu. Ovdje ćemo pokazati njegov stav o tom pitanju kratkom analizom onih mjesta na kojima Čevapović izričito tematizira princip u kojem se našla moralna teologija odnosno, po Čevapoviću, kršćanska etika, time što je prisiljena birati između vjernosti skolastičkoj tradiciji ili otvaranju prema modernoj, posebno pak Kantovoj filozofiji.

U četvrtom, posljednjem uvodnom poglavlju pod naslovom: *Historia Litteraria Ethicae Christianae*, u 18. paragrafu pod naslovom *Periodus Tertia*, Čevapović uočava i, recimo to odmah, usvaja princip novog prosvjetiteljsko-kantovskog duha kada povijesni položaj teologije u svom vremenu vidi kao »konačno oslobođenje od beskorisnih pitanja, skolastičkih budalaština, zasada (dogmi) aristotelovske filozofije« (tandem a quaestionibus inutilibus, tricis scholasticis, a placitis Philosophiae Aristotelicae libera(ta)tio) [79]. Štoviše, taksativno nabraja stupnjeve kojima se studij moralne teologije uspinje do »modernog stupnja savršenstva« (ad modernum perfectionis statum): a) Neprijateljstvom prema staroj i nemoćnoj filozofiji (odio veteris ac impotentis Philosophiae) počinje se štovati i primjenjivati nova, najprije Wolfova, u najnovije vrijeme Kantova filozofija (coli et applicari coepit nova primum *Volfiana*, recentissime *Kantiana* Philosophia [ibid]); b) Otvoreni su prirodni, naravni izvori morala (Fontes genuini morum aperti, et necessariis subsidiis instructi); c) Moralna se teologija odvajala od ostalih teologijskih disciplina (Theologia moralis a ceteris disciplinis Theologiae separata); d) Moralna se teologija izgrađuje u svoj vlastiti, pravi sistem (in iustum systema redacta).

Čevapovićevo shvaćanje da se moralna teologija treba sada izgrađivati u novom duhu horizont kojega je konačno otvoren Kantovom filozofijom, posebno njegovom praktičnom filozofijom, jasno se očituje na kraju poglavlja (pod spomenutim naslovom *Historia Litteraria Ethicae Christianae*) gdje se donosi popis imena autora relevantnih za moralnu teologiju. Čevapović klasificira naime teologe morala u dvije grupe: *skolastičke* autore (pisce) moralne teologije (Ex Scriptoribus Theologiae moralis *scholasticis*) od kojih navodi sedamnaest imena (Godeau, Genet, *Natalis Alexander*, Besombes, Obstraet, *Habert*, *Collet*, *Antoine*, *Concina*, *Billuart*, Euseb, *Amort*, *Pattuzi*, *Mansi*, *Cuniliati*, *Reiffenstuel*, *Gerbert*, *Luydl*) i *novije* autore koji su se »sretnije služili u svojoj stvari praktičnom filozofijom« (!) (Ex recentioribus, qui in rem suam Philosophia practica felicius usi sunt). Tu grupu dijeli na *katolike* (Catholici) od kojih spominje petnaest imena (*Vrzer*, *Luby*, *Schanza*, *Lauber*, *Schwarzhuber*, *Stattler*, *Danzer*, *Rosshirt*, *Ciralt*, *Fabiani*, *Reiff*, *Vanker*, *Reyberger*, *Mutschelle*, *Schenkl*) i *protestante* (Protestantes) [*Buaeus*, *Moscheim*, *Doderlein*, *Reinhard*, *Schmid*, *Staudlin*, *Vogel*, *Lange*].¹⁴

¹⁴ O potcrtanim autorima vidi u M. Grabmanna, cit. djelo.

Temeljna podjela na skolastičke i novije, moderne autore moralne teologije, pri čemu mu je kriterij modernosti pozitivnoreceptijski odnos prema praktičnoj filozofiji, u prvom redu Kantovoj, svjedoči o Čevapoviću kao modernistu u smislu antimodernističkog *Syllabus*.¹⁵ Nastanku ovog dokumenta, a još više njegovoj praktičnoj primjeni kumovala je (neo)skolastička struja koja se kasnije iznjedrila iz duha one grupe autora koje Čevapović karakterizira kao skolastike.¹⁶

Kao znak Čevapovićeva nagnuća kantizmu spomenimo na kraju i ovo. Čevapović usvaja *um* kao središnju kategoriju Kantove filozofije, naročito u onom smislu u kojem se javlja u njegovoj (druvoj) *Kritici praktičnog uma*, tj. kao princip autonomnog morala. Kantovu formulaciju »moralni zakon praktičnog uma« Čevapović preuzima doslovno: u njegovoj latinskoj verziji ona glasi »lex moralis rationis practicae«. ¹⁷ Ono što posebno privlači Čevapovića Kantovoj filozofiji morala jest naglašavanje subjektivnog karaktera moralnih principa praktičnog uma. Upravo iz te subjektivnosti proizlazi, ne vanjska prisila, nego nutarnja moć obvezatnosti moralnih principa. Stoga autonomnost moralne osobe jest u tome što ona kada moralno djeluje djeluje tako isključivo iz »poštovanja prema moralnom zakonu praktičnog uma« ili, Čevapovićevim jezikom rečeno, ob »reverentiam legis rationis practicae«. Da je Čevapoviću posebno stalo do te subjektivne strane moralnog fenomena što je snažno naglašena Kantovom filozofijom, vidi se i po tome što Čevapović subjektivni karakter moralnog zakona praktičnog uma posebno tematizira u trećem paragrafu, dakle na samom početku, pod karakterističnim naslovom: *Effectus subjectivi legis huius rationis practicae*.¹⁸

Analiza znakova Čevapovićeva nagnuća specifičnom kantovskom subjektivizmu pri utemeljivanju moralne teologije navodi na ovaj zaključak: Mladom se teologu Čevapoviću naime činilo moguće pomoću Kantovog subjektivizma otupiti onaj objektivno-zapovjedni karakter kršćanske moralnosti što se u žestokoj protureakciji na Lutherov subjektivizam nametnuo u prvi plan sveopćim, gotovo juridičkim reglementira-

¹⁵ Josip Gunčević, *Silab i moderne zablude*. Mostar, Hrvatska tiskara F. P. 1921. (Donesen je prijevod popisanih zabluda s autorovim komentarom, originalni latinski tekst *Silaba Pija IX* iz 1864. i originalni latinski tekst »novoga Silaba« *Pija X* iz 1907.)

¹⁶ Mada pisan početkom ovog stoljeća, uvod u srednjovjekovnu i modernu skolastičku filozofiju Mauricea de Wulfa, *An Introduction to Scholastic Philosophy Medieval and Modern* (Dover Publications, Inc., New York, 1956), još uvijek je filozofijski relevantan, a ni historiografsko-faktografski gledano nije demantiran novijim istraživanjima geneze novoskolastičke struje. — Duh hrvatske neoskolastike i posebno njezin militantni odnos prema Kantu dokumentiran je reprezentativno djelom Stjepana Zimmermana, *Kant i neoskolastika I—II*, Zagreb, 1920—1921.

¹⁷ *Introductio*, str. 4.

¹⁸ Isto, str. 8.

njem života kršćanskokatoličke crkvene zajednice u razdoblju nakon tridentinuma.

Naravno, postavlja se pitanje legitimnosti inicijative mladog teologa da putem (jedne određene) filozofije doktrinarno reformira teologiju, odnosno jednu njezinu disciplinu, u ovom slučaju moralnu teologiju. Legitimnost te inicijative proizlazi iz novog odnosa prema filozofiji koji se teologiji nameće pod pritiskom novog duha što ga promiče novovjekovni subjektivistički racionalizam simboliziran u Čevapovićevo vrijeme Kantovom filozofijom. Zbog principa slobode iz kojeg izvire Kantova se filozofija nekolicini kršćanskih, katoličkih i protestantskih, teologa čini podobnom, analogno kao što se svojedobno Tomi Akvinskom učinio podobnim Aristotel, da se sada, nakon što su francuskom revolucijom razrušeni socijalni temelji stare feudalne Evrope, a Newton, posredovanjem i našeg Boškovića potisnuo aristotelizam, teologija izgradi na principima novovjeke, posebno, u Čevapovićevo vrijeme, Kantove filozofije. Nakon što je s kasnom dekadentnom skolastikom, pod skutom teologije, diskreditirana pred licem novog duha, filozofija je, odigravši s enciklopedistima jedinstvenu političko-ideologijsku ulogu, s Kantom zadobila svoj novi nutarnji sjaj. Radikalno promišljajući i time apsolutizirajući vlastiti princip, *um* (Vernunft), filozofija u svom ponovnom samoidentificiranju prevladava iznutra svoj petstoljetni položaj *službenice teologije* (*ancilla theologiae*). Prihvaćajući filozofiju (samo)preobraženu u autonomni, tj. apsolutni princip, neki teolozi nastoje sada redefinirati odnos teologije prema toj i takvoj filozofiji. I Čevapović. Njegov je pokušaj odvažan i doktrinarno zanimljiv jer je na tragu onoga što se kasnije zbilo i što je i danas (još) na snazi.

Čevapovićevo određenje novog odnosa teologije prema filozofiji nalazimo u trećem uvodnom poglavlju pod naslovom *Principia et adminicula Ethicae Christianae* (Principi i pomoćne discipline kršćanske etike). U ovom naslovu važno je uočiti težinu termina *principia* u odnosu na *adminicula*. Principi su ono što imanentno utemeljuje teologiju morala kao znanost, a pomoćne znanosti joj izvana pomažu pri samoizgradnji iz vlastitih principa. I dok se u skolastičkoj tradiciji, do i poslije Čevapovića, kao principi (ili izvori) teologije određuju i navode po hijerarhijskom redu *I. Sv. Pismo, II. Predaja (tradicija), III. Razum*,¹⁹ dotle Čevapović obrće redoslijed i on glasi kod njega ovako: *Ratio, Philosophia moralis et Ius naturae* [§ 12] (*um, moralna filozofija i prirodno pravo*), *Scriptura Sacra* [§ 13] (*Sveto pismo*), *Et traditio Divina* [§ 14] (*i božanska predaja*). Zamašitost Čevapovićeve prestrukturiranja hijerarhijskog poretka principâ teologije (morala) u smislu davanja primata filozofiji, odnosno umu kao njezinu principu, jasno se očituje u dvostrukom vidu. U prvom redu u tome što Čevapović snažno naglašava da *um* (*ratio*) zajedno s moralnom filozofijom jesu *pravi*

¹⁹ Naprimjer i u našeg neoskolastičkog teologa Andrije Živkovića *Osobno moralno bogoslovlje*, Zagreb, 1938, str. 19—30.

princip ili izvor moralne teologije, »*proprium principium seu fontem Theologiae moralis constituunt*«. ²⁰ I drugo: umu kao *pravom* principu teologije pripada prvenstvo u odnosu na druga dva principa (*Scriptura Sacra et traditio Divina*) zato što »prirodni zakoni« (*leges naturales*), budući »i redom i spoznajom prvotniji od bilo kojih drugih (et ordine et cognitione priores quibusvis aliis)«, spoznaja kojih jest u nadležnosti upravo uma, dakle filozofije, čine »najsigurniji kriterij prema kojem se može prepoznati je li pozitivni Božanski zakon moralan ili ne, je li religija koja se smatra objavljenom zaista objavljena ili lažna, što se ne može riješiti nikojim drugim, čak ni božanskim autoritetom jer se baš oni (tj. prirodni zakoni) razumiju iz naredbe uma (*criterium praestant certissimum, ex quo dignosci queat, num lex Divina positiva sit moralis nec ne, num religio, quae pro revelata habetur, vere revelata sit aut falsa, et nulla auctoritate nequidem Divina solvi possunt; jam vero illae intelliguntur ex dictamine rationis; igitur rati quantum leges naturales concernit, proprium principium est*)«. ²¹

Uzeti strogo, duhovno znanstveno, iz duha vremena s kraja 18. i početka 19. stoljeća, slovo i duh Čevapovićeve uzdizanja uma na rang prvog principa teologije očituju srodnost s Kantovim djelom *Die Religion innerhalb der blossen Vernunft* (Religija unutar samoga uma) [1793]. U tom se naime djelu egzemplarno izlaže ideja »filozofijske teologije« (*philosophische Theologie*) čiji je nutarnji vlastiti princip um, tj. filozofija. Stavljajući um na prvo mjesto u hijerarhijskoj strukturi triju principâ teologije Čevapović nastoji reformirati moralnu teologiju u filozofijsku teologiju morala. To njegovo nastojanje reflektira se i u preimenovanju tradicionalno »skolastički shvaćane »moralne teologije«, *theologiae moralis*, u filozofijski naglašeni naslov »kršćanska etika«, *ethica christiana*.

Čevapovićevo filozofijsko-teologijsko djelo u kontekstu novije hrvatske filozofije

Ako genezu novije hrvatske filozofije s pravom možemo i moramo vezivati uz definitivnu recepciju njutonizma posredovanjem Boškovićeve teorije apsolutnog dinamizma, što se sve dogodilo do ranih 1770-ih godina, dakle još za vrijeme i unutar starog hrvatskog sveučilišta, isusovačke *Neoacademiae zagrebiensis*, ²² onda kao drugi oblikujući element novije hrvatske filozofije valja uzeti kritički produktivno razračunavanje

²⁰ *Introductio*, str. 39—40.

²¹ Isto, str. 40.

²² F. Zenko, *Aristotelizam od Petrića do Boškovića*, Zagreb (Globus), 1983, poglavlje *Sudbina aristotelizma u prirodnoj filozofiji na Neoacademia Zagrebiensis i Recepcija Boškovićevih ideja na Neoacademiji zagrebiensis u 18. stoljeću*.

s Kantom.²³ Stavimo li Čevapovićevo filozofijsko-teologijsko djelo u kontekst geneze i razvoja novije hrvatske filozofije i teologije, onda nam se njegova modernistička inspiriranost očituje srodnom i srođenom s duhom one struje unutar hrvatske filozofije s kraja 18. i početkom 19. stoljeća kojom upravo i legitimiramo periodizacijski adjektiv 'novija'.

Mada je korozija doktrinarnog korpusa skolastike započela znatno ranije, već u prvoj polovini 18. stoljeća, barem što se tiče situacije na našem starom spomenutom sveučilištu, i to najprije recepcijom novovjekovnih fizikalnih teorija, a zatim i modernih političkih, pravnih i moralnih filozofijâ (što je slabije istraženo), pobjeda modernog duha u hrvatskoj filozofiji zagwarantirana je tek kada se prihvaća Kantov izazov od strane naših filozofa-teologa koji se jedini tada u nas bave ex professo filozofijom. ('Laicizacija' filozofije javlja se tek kasnije, a etablirana je konačno s Franjom Markovićem kao prvim profesorom filozofije na obnovljenom hrvatskom sveučilištu 1874. godine). Tako J. B. Horvath, gradišćanski Hrvat, ugledni profesor koji je po svojim standardnim udžbenicima iz logike i metafizike prisutan ne samo na spomenutom zagrebačkom nego i drugim našim samostanskim visokim učilištima gdje se predaje filozofija, svojom knjigom *Declaratio infirmitatis fundamentorum operis Kantiani Kritik der reinen Vernunft*, objavljenom 1797, kritički ispituje utemeljenost Kantova apsolutnog apriorizma subjektivnih spoznajnih oblika kao jedinih konstituirajućih činidbenih uzroka spoznajnih predmeta. Sa Simeonom Čučićem (1784—1828), profesorom filozofije na Kraljevskoj akademiji znanosti (Regis scientiarum academia) u Zagrebu, koji djeluje dakle u isto vrijeme kao Grga Čevapović u slavonskim franjevačkim učilištima, moderni duh prožima hrvatsku filozofiju koja od tada nije više skolastička niti po duhu niti po sustavu. Vanjski znak toga je što se u Čučićevu filozofijskom sustavu već u samom naslovu javlja zaštitni znak Kantova kritičističkog duha. Čučić naime svojoj sustav objavljuje u Zagrebu 1812. pod naslovom *Philosophia critica elaborata*. To isto modernofilozofijsko nagnuće što ga dakle nalazimo u J. B. Horvatha, S. Čučića, Grga Čevapovića javit će se u mladog teologa Franje Račkog. Zahvaćen narodnoprporodnim duhom, Rački kao mladi teolog želi u širem kontekstu preporođene »narodne prosvjete« reformirati »kršćansku filozofiju«, ne na temeljima skolastike koja, kako kaže, već dugo »visi na klinu«, nego na temeljima tada suvremene »spekulacije« koja ima svoje polazište u »samosvesti« (Selbstbewusstsein). Tom i takvom »spekulacijom« treba se onda nanovo izgraditi i teologija, upravo onako kao što je to naumio izvesti Grga Čevapović u svom djelu *Introductio in ethicam christianam* u pogledu moralne teologije. Kako vidimo, modernofilozofijski poriv u mladog Čevapovića nije nipošto neka iznimka unutar hrvatske filozofije onoga vremena, nego je izraz njezine genuine struje koja je opet srodna

²³ F. Zenko, *Kant u hrvatskoj filozofiji*. Godišnjak za povijest filozofije, 2/1984, str. 157—187.

i sročena s onim što bismo mogli nazvati *hrvatski narodnoprporodni duh* koji se prepoznatljivo začinje ranih 1810-ih godina.²⁴

Taj hrvatski narodnoprporodni duh nije bio, kako znamo, bez svoje revolucionarističke oštrice: prema 'van' i prema 'unutra', tj. prema ustrojstvu austrijske monarhije, feudalnom poretku i kanonskoj disciplini katoličke crkve. Političke, socijalne i religiozne slobode vanjski su izraz temeljne ideje slobode i autonomnosti subjektiviranog uma organom kojega je postala Kantova filozofija. U tome treba stoga tražiti odgovor na pitanje što ga komparativno istraživanje povijesti filozofije u narodâ u okviru tadašnje austrijske monarhije danas postavlja: odakle masivni otpor Kantu i progon kantovaca na tlu same Austrije kao teritorijalnoj jezgri monarhije u razdoblju »ranog kantizma« (kraj 18. i početak 19. stoljeća)²⁵ a u isti mah produktivno prihvaćanje Kantove filozofije npr. u Hrvatskoj u to vrijeme?²⁶ Istraživanja ukazuju na to da je Kant sa svojom subjektivističkom filozofijom u sebi usredotočenog i samim time oslobođenog i autonomnog uma postao opasnom prevratničkom prijetnjom monarhijskom autoritarnom poretku u vrijeme srednjoevropskih nacionalnih pokreta što ih je između ostaloga inducirala francuska revolucija koju je Kant pozdravio kao očitovanje duboke »moralne zasade u ljudskom rodu«. U Hrvatskoj se Kantova subjektivistička filozofija ugrađuje u započeto oblikovanje moderne nacionalne subjektivnosti kao snažan ferment jačanja one ideje slobode pojedinca i naroda čiji plod je hrvatski narodnoprporodni duh kojim je zahvaćen i Grga Čevapović. Prepoznavalo se to u njega dosada po njegovim književnim, jezikoslovnim i etnologijskim nastojanjima. Njegovo rukopisno djelo *Introductio in ethicam christianam* svjedoči međutim o istoj toj prožetosti istim spomenutim duhom i u njegovim mladenačkim, ali nipošto školskim i početničkim, filozofijsko-teologijskim nastojanjima.

Zaključak

Autograf iz Čevapovićeve rukopisne ostavštine pod naslovom *Introductio in ethicam christianam*, dovršen 25. siječnja 1820. godine u Vukovaru, nisu tek bilješke za njegova predavanja, kao ni sama preda-

²⁴ Vidi novije zbirke dokumenata što su ih priredili Dubravko Jelčić, *Hrvatski narodni i književni preporod*, Zagreb (ŠK), 1978. i Miroslav Šicel, *Riznica ilirska 1835—1935*, Zagreb—Ljubljana, 1985.

²⁵ Werner Sauer, *Österreichische Philosophie zwischen Aufklärung und Restauration, Beiträge zur Geschichte des Frühkantianismus in der Donaumonarchie*. Rodopi/Amsterdam, 1982. — U jednoj diskusiji s autorom, nakon mog predavanja *Kant in der kroatischen Philosophie* održanog 14. svibnja 1986. na sveučilištu u Grazu, složili smo se u tome da odgovor na postavljeno pitanje valja tražiti u kontekstu novonastale duhovne situacije proizašle iz buđenja svijesti o nacionalnoj osebnosti i osobnosti narodâ unutar monarhije.

²⁶ Vidi: F. Zenko: *Kant* ... (bilj. 23).

vanja, nego je to djelo iz područja moralne teologije sa svim bitnim odlikama što se kao utvrđen kriterij traže u prepoznavanju i priznavanju nekog literarnog proizvoda književnim znanstvenim djelom.

Mada nije objavljeno, to nam Čevapovićevo djelo u rukopisu može poslužiti ipak kao dokument višeslojnog značenja; u prvom redu nam svjedoči o Čevapovićevoj književnoznanstvenoj razini, ravnoj standardu istorodne moralnoteolojske literature kakva se proizvodi u kršćanskom srednjoevropskom duhovnom ozračju kontaminiranom tada, u Čevapovićevo vrijeme, specifičnim prosvjetiteljskim racionalizmom germanske, točnije kantovske provenijencije.

U sadržajnom, doktrinarnom i idejnom pogledu rukopisno djelo *Introductio in Ethicam Christianam* svjedoči o tome da Čevapović kao mladi teolog ne izbjegava, tematizirajući ga eksplicitno, osvijestiti dramatični duhovnopovijesni položaj u kojem se u njegovo vrijeme našla kršćanska, posebno katolička teologija, i pritom zauzeti odlučan modernistički stav. Ne samo da ne naviješta rat Kantovoj i time modernoj novovjekovnoj filozofiji u cjelini, okrećući se skolastičkoj tradiciji, mladi teolog Čevapović prepoznaje u modernoj, posebno Kantovoj filozofiji oslobođenje od dogmi aristotelovske filozofije koja je sve tamo od visoke skolastike (13. st.), postavši joj službenicom, okovala svetu znanost u svoje pojmovlje, neprimjereno stvari svete znanosti.

Oslobođenjem filozofije od skolastičke teologije oslobađaju se u sebi, u svom principu, u isti mah i filozofija i teologija, intelektualnost i religioznost. Kantovom subjektivističkom filozofijom radikalno subjektivirani i time u sebi oslobođen autonomni um usvaja (i) Čevapović. Štoviše, postavlja ga uz Bibliju i »Svetu tradiciju« prvim pravim principom teologije. Stoga teologija u Čevapovića postaje filozofijskom teologijom. Očituje se to između ostalog i u tome što, prihativši moralni zakon praktičnog uma kao njezin pravi vlastiti princip, Čevapović *moralnu teologiju* reformira u filozofijsku moralnu teologiju te je skupa naziva kršćanskom etikom.

Čevapovićevo filozofijsko teologijsko djelo *Introductio in Ethicam Christianam* nije idejno van matične struje hrvatske filozofije onoga vremena. Naprotiv, ono je rađeno iz istog duha vremena što karakterizira razdoblje hrvatske filozofije i teologije od kasnih 1780-ih do 1850-ih godina. Nije to međutim vrijeme rađanja samo *novije hrvatske* filozofije nego i nastajanje novog tipa kulture na našem etničkom prostoru. To razdoblje karakterizirano je naime time što tip kasnoskolastičke kulture, inspirirane specifičnom duhovnošću proizašlom iz reaktivne, tridentsko-protureformacijske obnove kršćanskokatoličkog duha inkulturiranog u hrvatsko nacionalno biće prvenstveno isusovačkim, a onda i franjevačkim, kulturolojski gledano, polivalentnim djelovanjem, postupno supstituirala novi tip kulture oslobođene nacionalne subjektivnosti. Princip međutim (i) hrvatske moderne nacionalne subjektivnosti začete i snažno razvijene narodnoprerednim pokretom jest evropski

novovjekovni princip slobode što ga u njegovu epohalnom izrazu, Kantovoj filozofiji radikalno subjektiviranog uma, prepoznaje i usvaja mladi teolog GRGA ČEVAPOVIĆ.

»ETHICA« GRGE ČEVAPOVIĆA, FILOZOFSKOTEOLOŠKOG PISCA MODERNISTIČKOG NAGNUĆA

Sažetak

U ovom se radu, po prvi puta, Grga Čevapović prikazuje (i) kao filozofskoteološki pisac, na temelju njegova neobjavljenog rukopisnog djela u ostavštini pod naslovom *Introductio in Ethicam Christianam*, što ga je autor dovršio u Vukovaru 1820. godine. Nakon bibliografskog opisa u prvom dijelu, Čevapovićev se autograf analizira s tematskog i problematskog stanovišta i identificira kao djelo iz moralne teologije. Utvrđuje se da ono nije tradicionalnog skolastičkog usmjerenja, nego da je pisano u modernofilozofijskom, kantovskom duhu. Čevapović usvaja Kantov praktični um, »ratio practica«, kao ishodište moralne teologije koja se, po Čevapoviću, treba izgraditi kao pravi sistem, odijeljen od ostalih teologijskih disciplina. Usvojivši princip moralnog djelovanja iz slobode koja jest princip moderne, posebno Kantove filozofije, Čevapović hoće moralnu teologiju kao filozofijsku teologiju morala. To je pravi smisao naslova »ethica christiana«. U posljednjem se dijelu Čevapovićeva filozofsko-teološko djelo razmatra u kontekstu novije hrvatske filozofije i smještava u onu struju koja, unutar (neo)skolastike, usvaja moderni (u skolastičkoj ortodoksiji negativnokritički kvalificiran kao »modernistički«) princip subjektivizma, odnosno »samosvijesti« (mladi Franjo Rački). Čevapovićeva recepcija moderne filozofije, posebno kantovskog principa autonomnog moralnog djelovanja iz slobode, nije iznimka, nego je izraz one struje koja je srodna i sročena s hrvatskim narodnoprporodnim duhom koji se, kao princip moderne hrvatske političke subjektivnosti, prepoznatljivo javlja ranih 1810-tih godina. Kao filozofsko-teološki pisac modernističkog nagnuća, Grga Čevapović je misaono očitovanje duha vremena u kojem filozofija i u Hrvatskoj sve više počinje funkcionirati kao sveprožimajući ferment one ideje slobode pojedinca i naroda čiji je plod hrvatski narodnoprporodni duh kojim je zahvaćen i Grga Čevapović.

GRGA ČEVAPOVIĆ: A PHILOSOPHICO-THEOLOGICAL WRITER OF MODERN INCLINATIONS

Summary

In this work Grga Čevapović is presented for the first time as (also) a philosophical and theological, on the basis of his unpublished manuscript, entitled within his legacy as *Introductio in Ethicam Christianam*, which was completed in 1820. in Vukovar. After the bibliographical description gi-

ven in the first part, Čevapović's autograph is analysed from the point of view of themes and problems it deals with and is identified as a work belonging to moral theology. It is established that it is not traditionally scholastic in its orientation but that it is written in the modern philosophical, Kantian spirit. Čevapović adopts Kant's practical reason, »ratio practica«, as the starting-point of moral theology which, according to Čevapović, should be constructed as a real system, set apart from other theological disciplines. Having adopted the principle of moral action from freedom which is the principle of modern, especially Kant's philosophy, Čevapović wishes moral theology to be philosophical theology of morality. This is the real meaning of the title »Ethica christiana«. The last part analyses Čevapović's philosophico-theological work within the context of more recent Croatian philosophy placing it within the current which, within (neo)-scholasticism, adopts the modern principle of subjectivism (within scholastic orthodoxy negatively qualified as »modern«), or of self-consciousness (the young Franjo Rački). Čevapović's reception of modern philosophy, especially of the Kantian principle of autonomous moral action from freedom is not an exception, but is an expression of the stream which is closely related to the spirit of Croatian National Revival, which appeared as a recognizable principle of modern Croatian political subjectivity in the early 1810's. As a philosophico-theological writer with modern inclinations, Grga Čevapović is a manifestation of the spirit of the age in which philosophy started to function also in Croatia as an all-permeating ferment of the idea of the individual and national freedom which resulted in the spirit of Croatian National Revival which affected Grga Čevapović as well.